

- ¹¹ Ліниця О. Химерність римських меблів / О. Ліниця // Про меблі : Всеукраїнський рекламно-інформаційний журнал. – 2009. – № 2 (47). – С. 33.
- ¹² Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII–XV ст. / Патріарх Димитрій (Ярема). – Львів : Друкарські куншти, 2005. – 505 с.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Полевой В. М. Искусство Греции : в 2 т. / В. М. Полевой. – 2-е, доп. изд. – М. : Советский художник, 1984. – Т. 1. – 536 с. : ил.; т. 2. – 408 с. : ил. : 578.
- ¹⁵ Черепихина А. Н. История художественной обработки изделий из древесины : учеб. для сред. ПТУ / А. Н. Черепихина. – 2-е изд. – М. : Высшая школа, 1987. – 191 с. : ил.
- ¹⁶ Möbel: von der Renaissance bis zum Jugendstil / von Gert K. Nagel. – 6. Aufl. – München : Battenberg, 1994. – 236 s.
- ¹⁷ Там само.

Для определения художественно-декоративных признаков современной мебели важно раскрытие процесса зарождения, генерации столярного искусства, совершенствования технологии декорирования. В статье рассматриваются факторы возникновения ремесленного производства мебели, что было связано с интенсивным развитием этой отрасли. Прослеживаются очевидные влияния архитектуры на тектонические видоизменения мебельных форм. Ведётся поиск новых художественных форм мебельных изделий через использование культурных традиций, а также освещаются явления, под влиянием которых формировались предпочтения мастеров.

Ключевые слова: мебельное дело, прототип, тектоника, орнамент, инкрустация, профилирование.

To determine the artistic and decorative features modern furniture is important to the process of disclosure of origin, generation wood art decoration improving technology. The article describes the factors of production craft furniture that was is connected with the intensive development of industry. There has a clear implication for the tectonic architecture modifications furniture forms. To search for new artistic forms of furniture products through the use of cultural traditions and highlights the phenomenon under the influence of artists formed preferences.

Keywords: furniture, prototype, tectonics, ornament, incrustation, profiling.

УДК 745: 738.8

Олена ДЯКІВ

ВИТОКИ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОГО ГОНЧАРСТВА

Одним з важливих завдань у дослідженні західноподільського гончарства XIX–XX ст. є регіональне вивчення, проведене на матеріалі пам'яток музейних збірок, а також польових матеріалів. У рамках західноподільського безпосереднього під регіону об'єктом наукового осмислення обрано культурно-мистецькі процеси у сфері гончарства, простежується спільна морфологічна належність творів, їх стилістичні витоки.

Ключові слова: осередок, майстер, культура, гончар.

На початок XX ст. припадає поява наукових досліджень, присвячених гончарству Поділля. У поле уваги дослідників потрапили східноподільські центри гончарства, яким присвячені праці О. Прусевича (видання 1916 р.) та дослідження М. Фріде (1928 р.). У вивченні кераміки західних областей помітний внесок зробили К. Матейко (вид. 1959 р.) та Ю. Лащук (вид. 1969 та 1998 рр.). У монографії К. Матейко матеріал подано в історико-етнографічному аспекті, розкрито функційні та локальні особливості осередків гончарства³. У розділах “Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва” Ю. Лащук найбільшу увагу відводить XIX ст., як найбільш продуктивному, на його думку, періоду гончарства України. Автор виокремлює центри підполивного розпису Східного Поділля (Бубнівка, Смотрич), а також західноподільські – Бережани, Підгайці, Товсте². Упродовж 1970–1990-х рр. українське мистецтвознавство поповнилося кількома виданнями, що присвячувалися кераміці різних історико-

етнографічних зон України, зокрема праці Л. Данченка (вийшли друком 1974 р.), В. Гудак (1973 р.) та В. Щербак (1974 р.).

За кількістю і науковою цінністю знахідок печера “Вертеба” не мала собі рівних на Поділлі і її називали “Наддніпрянською Помпеєю”. Тут було знайдено значну кількість розмальованого посуду культового призначення, антропоморфні та зооморфні глиняні фігурки. Антропоморфна пластика схематизована, фігурки тільки жіночі, однотипні, стоячі. Зі знаків, які нанесені на статуетках, характерним є ромб, що символізує ідею жіночої плодючості, руки позначені конічними виступами з отворами, а груди – невеликими наліпками. Зооморфна пластика представлена зображеннями бичків, які у віруваннях трипільців символізували чоловіче начало і також були символом сонця.

Одночасно з трипільською культурою на території Західного Поділля існувала культура кулястих форм, причому топографія могильників культури кулястих амфор була досить великою (с. Увисла, с. Хартонівці, с. Глубічок, с. Довге Тернопільської обл.)⁸.

Кулясті амфори являють собою посудини з рівним або округлим дном, кулястим тілом, циліндричною шийкою. Їх основним орнаментальним мотивом є горизонтальні рядки переплетених ліній, що утворюють овали чи ромби в комбінації зі звисаючими трикутниками, заповненими дугоподібними заглибленнями (мотив “риб’ячої луски”) або ромбами, утвореними скісною насічкою. Не менш поширеним був мотив обернутої ялинки.

Велику роль відіграв також глиняний посуд у побуті скіфів. Культура населення скіфського часу бере початок від чорноліської культури (1050–725 рр. до н. е.), найбільше вживався посуд із лискованою поверхнею сірого або чорного кольору. Наприкінці перших століть до н. е. спостерігається перехід від ліпного способу виготовлення кераміки до формування її на ручному гончарному крузі. Це період ранньослов’янських культур – зарубинецької (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) і черняхівської (II–IV ст. н. е.). Для цього періоду властиві певні конструктивні знахідки у формах лощеного посуду, а саме – завершеність країв виробів вінчиком, коліноподібний злам на межі переходу миски в її край, ребристість горщиків. Ці характерні особливості перейшли в керамічні вироби наступних часів і частково збереглися до сьогодні в народній кераміці.

Кераміка черняхівської культури залежно від складу глиняної маси ділиться на кухонну і столову з лощеною поверхнею. Багато кераміки цього часу знайдено на Борщівщині (Тернопільська область) в селах Вовківці, Більче-Золоте, Глибочок, Кривче, Горошова. Могильники у цих місцевостях досліджував П. Кіркор у 1873 р. У селі Вовківці, зокрема, знайдено фрагменти сірої кераміки і фрагменти ліпних товстостінних посудин, поверхня яких добре згладжена⁹. Це миски, вази з ручками, глечики, столові горщики, кубки, вазочки, чаші, переважно конічних, біконічних та кулеподібних форм, пластично збагачених різноманітними ребрами, згинами, виступами. Всі вироби тонкостінні, сірого і чорного тонів, здебільшого оздоблені рельєфними рубцями, прямими і хвилястими лініями та іншими геометричними елементами, що утворюють ускладнені композиції.

Археологічні пам’ятки ранньослов’янського періоду, зокрема наявність гончарських печей у поселеннях, техніка виготовлення свідчать про масове виробництво гончарного посуду. Поширення набула також чорна кераміка з лискованою поверхнею, прикрашена прорисованим орнаментом. Застосування гончарного круга наприкінці VIII – впродовж IX ст. здешевило виробництво посуду, скоротило час його виготовлення, він стає значно тонкостіннішим, а форми – значно вишуканіші та різноманітні. Для Західного Поділля характерні не тільки горщики із загальнодавньоруським типом вінець, а й так звані галицькі, який зустрічається виключно в Придністров’ї і фактично домінує над першою групою керамічного посуду.

Упродовж XI–XII ст. крім побутового посуду виготовляли для будівництва цеглу, кахлі, плитку, а також почали застосовувати поливу. Гончарі випалювали посуд в простих горнах, що були закопані в землю, виготовляли горщики, миски, глечики, підсвічники, блюда і особливо великі посудини, схожі на амфори з двома ручками, які називали корчагами. Як правило, у корчагах зберігали вино та масло. Горщики мали округлу форму, невеликі та стійкі ручки, що робило їх зручними у побуті. Деякі з них мали на горловині валики. Корчаги і глечики отримували на гончарному крузі витягнуті форми, а окремі глеки покривалися зеленою глазур’ю.

Орнаменти, що прикрашали цей поливний посуд, знаходяться в межах хвилястих смужок, що нанесені по сірій глині. Така орнаментация має старослов'янське походження, але за часів Київської Русі вона ускладнилася мотивами плетіння. На відміну від візантійської прозорої поливи, непрозора полива мала у своєму складі велику кількість окису олова, і ця полива, на думку В. Василенко, була запозичена київськими гончарами від грецьких складувів і майстрів емалі і мозаїки, що жили в Києві¹. Виробництво кахель досягало високого розвитку у Києві в XI–XII ст., а їх численні фрагменти знайдено в Крилосі біля Галича, а також в селах Товстому, Кривчому, Ланівцях, Пищатинцях, Устю. У XV–XVI ст. серед відомих гончарських центрів згадується м. Теревовля (2 гончарі)⁴. Крім того на Західному Поділлі у 1705 р. функціонував цех, зокрема у Будзанові, а в 1745 р. – у Струсові. Гончарі нерідко об'єднувалися в цехи, що сприяло розвитку цехово-ремісничих відносин⁵.

У XVII ст. подільські майстри практикують розпис кольоровими глинами (ангобами) з подальшим покриттям речей прозорою свинцевою глазур'ю. Так було започатковано традицію виготовлення розписної полив'яної кераміки, названу “народною майолікою”. Розвиток кераміки у цей час визначався значною мірою поглибленням зв'язків між сільськими і міськими ремеслами, взаємопроникненням і взаємозбагаченням різних культур. Кераміка Поділля XVIII–XIX ст. була сплавом художніх традицій попередніх епох з новими доповненнями, що зумовлювалися побутово-господарською та естетичною функціями.

Наприкінці XIX ст. гончарство найбільше розвивалося у двох містечках – в Буданові (15 гончарів) і Струсові (20 гончарів). Виробляли неполив'яний посуд, до складу якого входили: горнята, гладушки, горщики, накривки, баньки на воду, миски, макітри, маленькі скарбниці, сковорідки на триніжках. Згодом буданівські гончарі стали виробляти на замовлення фільварків-дворів величезні гладуни (на 30–40 літрів) і випалювали їх на чорно і червоно, а у Струсові – тільки на чорно. Виробом полив'яного посуду в Буданові займався лише один фахівець, а інші гончарі спеціалізувалися на виготовленні “стіжкових” бань з глини, що вставляли на верх коминів¹⁰. Полив'яні вироби виготовляли у Буданові: вазони, дитячі іграшки, посуд, а народний майстер Теофіл Земський із цього осередку – димлений посуд, прикрашений квітковим орнаментом, який наносився технікою гладження. Орнамент на чорному посуді (горщики) розташовували на “плечах”, нижче лінії до якої доходили рогаці. На горщиках конусоподібної форми гончар вільним розписом наносив рослинні мотиви, що склалися з дубових і каштанових листків. Такий посуд виготовляли не тільки у Буданові, а й у Струсові, Заліщиках, Торському, Устечку, Гончарівці, Велесневі, а неполив'яний посуд – у Борщеві та Калагарівці.

Традиційною технікою виготовлення гончарних виробів було формування на гончарному крузі, а декорування відзначалося різноманітністю технік. Основною технікою є ріжкування (дозволяє зробити ангобом чіткий малюнок), а за допомогою – фляндрівку. Наприкінці XIX ст. набув поширення контурний розпис на побілкованому тлі (гравірування) і ним, в основному, розписували миски.

Центром розписної кераміки кінця XIX ст. було село Товсте на Гусятинщині, в якому працював народний майстер Яким Прикарський. Його вироби, зокрема дзбанки і миски, означені цікавим декором із застосуванням підглазурних барвників: зелених, жовтих, коричневих. Найбільш відмінною рисою гончарства XIX ст. було широке впровадження поливи сільськими гончарями. На мисках Я. Прикарського орнамент нанесений гравіруванням на побілкований фон і цей спосіб декорування подібний до художньої майоліки Коломиї, Пістєня, Косова і на Львівщині (Сокаля). Серед орнаментальних композицій використовує розетки, що базуються на симетрії і прочитуються знизу вгору. Основним мотивом композиції є квітка з галузками, яка доповнюється зооморфними зображеннями. Часто зооморфні мотиви (птахи, олені) поєднані з рослинними і виконані лінійно, силуетно. Центральний мотив миски оточений “беріжковим” взором, що складається з елементів рослинного і геометричного орнаментів. Основні риси цих зображень – лаконізм композицій, чітка виразність мотивів та їх єдність з рослинним орнаментом. Вражає вміння автора лаконічно і образно подати реальні зображення (птахів, оленів, риби), що свідчить про спорідненість розпису з іншими видами декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема з різьбою, розписом по дереву, писанками тощо.

Ще одним центром розписної кераміки Західного Поділля були Копичинці, де до 1931 р. працювало 20 гончарів⁶. Тут виготовляли столовий посуд: горщики, глечики, макітри, баньки, миски. Найбільше виготовлялося простого теракотового, чорнодимленого посуду і менше – полив'яного посуду, форми якого протягом кількох століть майже не змінювалися, хоча і мають закономірні для народного мистецтва варіанти. Вироби наділені плавними лініями силуету, довершеною конструкцією, що гармонійно узгоджена з функцією тієї чи іншої посудини.

Форми полив'яних виробів декоровані гравіруванням, ріжкуванням білою фарбою на коричневому тлі, а всі елементи декору розміщуються смугами різної ширини. Тут збережений основний композиційний принцип керамічного орнаментування – підкреслення архітектонічної частини баньки, зокрема вичеревка. Декоративні елементи побудовані на зіставленні прямих ліній з косими, вертикальних з горизонтальними, прямих і хвилястих ліній тощо. Мотиви – “сосонка”, “конюшинка”, “хвилька”, “триквіт”, що прикрашають основні площини посуду, а їх аналогії зустрічаємо серед оздоблень тканин.

Для цього осередку є характерним покриття мисок суцільною зеленою поливою. Так звані “миски на показ”, що виставлялися в мисниках були окрасою житла, а тому і народні гончарі намагалися прикрасити їх відповідно до своїх естетичних смаків і можливостей. Декоративне звучання підсилюється розеткоподібними композиціями мотивів, в основному це квітка, що трактується як традиційний образ розетки і має в керамічних розписах солярне походження, аналогії цього мотиву зустрічаємо в різьбленні на дереві та камені.

Виробництвом таких мисок у першій чверті ХХ ст. (1920 р.) славився гончарний осередок у с. Товсте Заліщицького району. Центральними мотивами розпису на дні мисок є вазоподібні композиції, а беріжкові мотиви мають усталений декоративний набір елементів, що притаманний тільки цьому осередку: “хвилька”, смужки, косі рисочки. Вони розподіляють всю внутрішню поверхню миски на окремі частини і ритмічно повторюються навколо центрального мотиву, який утворюється з геометричних елементів: капок, рисочок, крапочок. Тут рослинні форми зазнали стилізаційних змін і перейшли в геометричні, що не заважає прочитанню рослинного орнаменту. За колоритом ці вироби наближені до кераміки Покуття і Гуцульщини, де основними кольорами є зелений, коричневий, жовтий. В інших селах Заліщицького району (с. Бедриківці, с. Кошилівці, с. Устечко) сільські гончарі виготовляли дешевий чорнолощений посуд і тільки в окремих випадках застосовували розпис неполив'яного посуду коричневою фарбою, що мав натуральний колір черепка. Загалом, на початку ХХ ст. нараховувалося 35 центрів західноподільської народної кераміки.

До гончарства селян штовхало малоземелля, а також поклади високоякісних глин, що зосереджувалися у цих районах. Кращі вироби гончарів демонструвалися на етнографічних та промислових виставках у Львові (1877 р. та 1894 р.) і в Тернополі (1877 р.), зокрема вироби Земського Теофіла і Прикарського Якіма⁷.

Деякі з цих осередків діяли до 1950 р., бо ще відчувалася нестача металевого, скляного та фаянсового посуду, а глини завжди вистачало та й попит на гончарні вироби не зменшувався. У багатьох осередках на цей час було побудовано цегельні, кахельні заводи, де працювало багато гончарів.

З 1960-х рр. починається масовий випуск фабрично-заводської продукції, зокрема дешевого фаянсового посуду, який витіснив керамічний посуд із вжитку. Саме цим можна пояснити скорочення гончарного промислу, що спостерігається в післявоєнний час. Частина майстрів залишила своє ремесло, а незначна кількість (старше покоління), що не була залучена до праці в колгоспах, продовжує працювати, збуваючи свої вироби в сусідніх селах та містах. Упродовж 1970-х рр. гончарний промисел цілком занепадає у Товстому Гусятинського району, в Заліщицькому районі, у Копичинцях, Підгайцях, Бережанах, Струсові, Теробовлі, про що свідчать надходження гончарних виробів у Тернопільський краєзнавчий музей.

Аналіз виробів кінця ХІХ – початку ХХ ст., що знаходяться у музейних збірках Львова, Тернополя, Бучача дають підставу стверджувати, що поряд із чорнодимленим посудом з'являються осередки гончарства, в яких виготовляють полив'яний посуд із центром розписної кераміки у селі Товсте Гусятинського району. Тут сформувалися головні риси підполивного

розпису, що відрізнявся від мальованих виробів інших гончарних осередків України. Виявлено рослинні та геометричні орнаментальні мотиви на мисках, що поєднувалися із сюжетним розписом. Осередкове розташування мотиву в композиціях мисок має спорідненість зі східнопоподільськими виробами і для них характерна декоративність при зображенні зооморфних зображень, які наносилися способом гравірування на побілковане тло. У Бережанах, Копичинцях, Підгайцях, Антонівцях, Золотому Потоці, Товстому (Заліщицького р-ну) діяли осередки з розписом ріжкуванням та фляндруванням, що спричинило формування яскравих локальних відмінностей і визначило своєрідне художнє обличчя цих гончарних центрів. Так, характер розпису Бережан, Підгайців, Товстого за технікою виконання і частково стильовими ознаками споріднений із розписами Василькова, Любенців Київської області, Гнильця, Сунків, Канева Черкаської, Косова Івано-Франківської областей. Загалом на початок ХХ ст. нараховувалося 35 центрів західнопоподільської народної кераміки, які частково продовжували діяти до середини ХХ ст. Гончарство, як явище народної культури, зберегло духовний зв'язок різних поколінь, в якому традиція настільки сильна, що відокремила народне мистецтво від сторонніх явищ.

- ¹ Василенко В. Русское прикладное искусство / В. Василенко. – М. : Искусство, 1977. – 350 с.
- ² Лащук Ю. Кераміка / Ю. Лащук // Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – С. 84–88.
- ³ Матейко К. І. Народна кераміка західних областей УРСР / К. Матейко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 108 с.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Провідник по красівій виставці у Львові. – 1894. – С. 47.
- ⁸ Свешніков І. К. Культура шнурової кераміки західної частини УРСР / І. Свешнікова // Археологія Української РСР. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. I. – С. 292–309.
- ⁹ Сохацький М. Археологічні роботи Борщівського краєзнавчого музею у 1991–1993 рр. / М. Сохацький // Літопис Борщівщини. – Борщів : Джерело, 1993. – Вип. 3. – С. 10–21.
- ¹⁰ Шуган П. Домашня або дрібна промисловість. Тербовлянська земля : історико-мемуарний збірник / П. Шуган. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : НТШ, 1968. – С. 363–370.

Одной из важных задач в исследовании западнopoдoльcкoгo гoнчaрcтвa XIX–XX ст. является региональное изучение, проведенное на материале памятников из музейных сборников, а также полевых материалов. В рамках западнopoдoльcкoгo подрeгиoнa oбъeктoм нaучнoгo oсмыслeния избрaны культурно-художественные процессы в сфере гончарства, прослеживается обшая морфологическая принадлежность произведений, их стилистические истоки.

Ключевые слова: центр, мастер, культура, гончар.

One of the important problems in the study of pottery zahidnopo dilskoho XIX–XX centuries is a regional study conducted on the material attractions of the museum collections and field materially. Within subregions zahidnopo dilskoho object of scientific understanding of selected cultural and artistic processes in the field of ceramics, there is a common morphological identity works, their stylistic origins.

Keywords: center, master, culture, potter.